

*Шевченко Олена Василівна*завідувач сектору
“Декоративно-ужиткове мистецтво”,
Національний музей історії України
(Київ, Україна)*Olena V. Shevchenko*Head of the Sector “Decorative Applied Arts”,
Research Department of Preservation of Funds,
The National Museum of Ukrainian History
(Kyiv, Ukraine)**ДОКУМЕНТИ ЦЕНТРАЛЬНОГО ДЕРЖАВНОГО ІСТОРИЧНОГО АРХІВУ УКРАЇНИ
У М. КИЄВІ З ІСТОРІЇ СТВОРЕННЯ КИЇВСЬКОГО МУЗЕЮ СТАРОЖИТНОСТЕЙ І МИСТЕЦТВ****DOCUMENTS ON THE HISTORY OF THE CREATION OF KYIV MUSEUM OF ANTIQUITIES AND ARTS
FROM THE CENTRAL STATE HISTORICAL ARCHIVE OF UKRAINE IN KYIV****Анотація**

У статті розглянуто документи Центрального державного історичного архіву України у м. Києві, у яких висвітлено окремі аспекти історії Київського музею старожитностей і мистецтв. Це – листування з питань спорудження будівлі музею, збирання коштів на будівництво та придбання музейних предметів.

Ключові слова: Київський музей старожитностей і мистецтв, Національний музей історії України, Центральний державний історичний архів України у м. Київ, архівні джерела, канцелярія київського генерал-губернатора, граф Олексій Ігнат'єв, Дмитро Федоров, граф Олексій Бобринський.

Abstract

The article deals with the documents of the Central State Historical Archive of Ukraine in Kyiv. They highlight several aspects from the history of Kyiv Museum of Antiquities and Arts. It comprises private correspondence on the choice of the place for the museum premises construction, collection of funds for both construction and the purchase of the artifacts.

Key words: Kyiv Museum of Antiquities and Arts, the National Museum of Ukrainian History, the Central State Historical Archives of Ukraine, archival sources, the Office of Kyiv Governor-General, Count Oleksiy Ihnatiev, Dmitro Fedorov, Count Oleksiy Bobrinskyi.

Формування українських музеїв та їхніх колекцій – це складний і тривалий процес. Досвід кожного з музеїв є унікальним. Становлення багатьох українських музеїв почалося в XIX ст. і досить цікавим є досвід створення Київського музею старожитностей і мистецтв, який у перші десятиліття XX ст. став видатним культурним осередком. Його правонаступником є Національний музей історії України (далі – НМІУ)¹.

До створення цього музею долучилися чимало видатних українських державних та культурних діячів: Михайло Грушевський, Володимир Антонович, Дмитро Яворницький, Володимир Вернадський, Микола Біляшівський, Данило і Вадим Щербаківські².

Обґрунтування ідеї створення НМІУ тривало роками, відтак проект музейної будівлі погоджували в різних установах. Ідея заснувати музей у столиці належить Київському товариству грамотності (1880-ті). Знову про необхідність відкриття музею для міста з давнім і славним минулим згадали у 1887 р. під час святкування 900-ліття хрещення Русі. Втілювати ідею почали у 1890-х рр. за сприяння віце-губернатора Дмитра Сергійовича Федорова, який переконав у її важливості генерал-губернатора Олексія Павловича Ігнат'єва, котрий схвалив створення Комітету зі збору коштів для музею³.

У 1899 р. відкриття музею взяв на себе член Товариства старожитностей і мистецтв М. Біляшівський, який згодом став його першим директором⁴.

Дослідники історії Київського музею старожитностей і мистецтв ввели до наукового обліку чимало документальних джерел. Проте досі не оприлюднені матеріали київських архівів, присвячені питанням обрання місця для спорудження будівлі, збиранню коштів на створення музею, формуванню колекції. Ці питання порушували у приватному та офіційному листуванні 1894–1896 рр., що збереглося в архіві канцелярії Київського, Подільського та Волинського генерал-губернатора. Нині ці документи перебувають у фонді 442 Центрального державного історичного архіву України у м. Київ (далі – ЦДІАК

1 Федорова Л. З історії музеїв Києва XIX – початку XX ст. // Краєзнавство. – Вип. 1: Музейництво в Україні: історія та проблеми сучасного розвитку. – Київ, 2011. – С. 115–128.

2 Ковтанюк Н. Г. Сторінки історії // Національний музей історії України. Скарбниця історичної пам'яті. – Київ: Мистецтво, 2009. – С. 5–21.

3 Федорова Л. Вказ. праця.

4 Ковтанюк Н. Г., Шовкопляс Г. М. Скарбниця історичної пам'яті України // Київська старовина. – Вип. 4. – 1999. – С. 63–80.

Україні).

Дискусія щодо питання вибору місця для майбутнього музею відобразилася у листуванні міського голови та київського генерал-губернатора: “Ваше Сиятельство, Алексей Павлович. Приятным считаю для себя долгом представить, согласно предложению Вашего Сиятельства, план городского усадебного места, занимавшегося прежде канцелярией Вашего Сиятельства, по Левашевской и Институтской улицам, предназначенному к разделу для продажи. С истинным почтением и глубокою преданостью имею честь быть Вашего Сиятельства покорнейший слуга Степан Сольский”⁵. У листі міського голови С. Сольського до генерал-губернатора Олексія Ігнатьєва від 29 квітня 1894 р. повідомляється, що до канцелярії генерал-губернатора було надіслано план земельної ділянки для спорудження музею, який передбачали розглянути у травні того ж року. В архівній справі складена вчетверо копія згаданого плану з написом “з подлинного плана 28 ноября 1885 года” підшита до листа, тому її не можна оглянути повністю⁶.

Листування про вибір місця для музею тривало у 1895–1896 рр. У листі № 10 083 від 13.05.1895 міський голова повідомляв генерал-губернатору: “Ваше Превосходительство, Дмитрий Сергеевич! Председательствуемая Вашим Превосходительством комиссия возложила на меня ходотайство перед Городской Думой о принятии проектируемого к устройству в Киеве музея под покровительством города, в следствии чего и ввиду оформления дела, беру на себя смелость обратиться к Вашему Превосходительству с покорнейшею просьбою, не признаете ли Вы возможным почтить меня письменным по этому делу извещением для внесения такового в собрание Думы. С истинным почтением и глубокою преданностью имею честь быть Вашего Превосходительства... Покорнейший слуга С. Сольский”⁷.

У листах також обговорювали переваги і недоліки пропонованих для будівництва музею ділянок. Як приклад наводимо фрагмент “Копії представлення (листа)” київського міського голови від 2 травня 1895 р. до київського губернатора: “В исполнение предложения от 15 сего апреля № 378 имею честь довести до сведения Вашего Превосходительства, что в ввиду заявления, поданного на мое имя г. г. [господами] гласными о некоторых неудобствах и невыгоде для города в отводе земли под постройку здания музея по линии Царского сада около Купеческого собрания. Вопрос по этому предмету рассматривался в собрании Думы 8 февраля сего года и согласно результатам закрытой баллотировки Комиссии поручено вопрос о месте, которое должно быть отведено под постройку музея, рассмотрен вновь. В исполнении этого поручения Комиссией внесен в собрание Думы 23 минувшего марта проект отвода под постройку музея земли по Александровской улице, между дворцом и церковью Св. Александра Невского в размере 600 кв. сажней с занятием для этого части Дворцового парка по линии Александровской улицы, а также части проезда ко дворцу в 5,15 погонных сажней без стеснения этого проезда. При чем Комиссия указывает, что предложенное ею к отводу под музей место признано наиболее удобным для этой цели и его Сиятельством господином начальником края. С предложением Комиссии Дума согласилась, а потому в настоящее время, со вступлением упомянутого выше определения Думы 23 марта в законную силу, вопрос о денежном со стороны города содействии на постройку здания музея передан будет согласно заключения Думы по журналу 9 декабря 1894 г. За № 36 на обсуждение финансовой комиссии о результатах коего, по рассмотрению Думы, я буду иметь честь немедленно доложить Вашему Превосходительству. При этом имею честь довести до сведения Вашего Превосходительства, что в отведенном по распоряжению Думы помещении при Управе для временного хранения, приносимых в дар проектируемому музею предметов до настоящего времени поступила лишь коллекция исторических картин, пожертвованная В. И. Толли. Подлинник за подписью Киевского головы С. Сольского”⁸.

В архівних документах також є інформація про наради у київського генерал-губернатора за участю відомих громадських діячів та меценатів. Наведемо текст листа генерал-губернатора О. Ігнатьєва до Л. Томари із запрошенням взяти участь у нараді: “Киевский Подольский и Волынский Генерал-Губернатор свидетельствует совершенное свое почтение Его превосходительству Льву Павловичу. Покорнейше просит пожаловать к нему в субботу 21 сия мая в 3 часа пополудни для совещания по вопросу об устройстве в г. Киеве Музея. 6 мая 1894 года. Его Превосходительству Л. П. Томара”⁹. Цей документ можна розглядати як проект майбутнього листа: на його звороті – перелік прізвищ 24 осіб, імовірно, запрошених на цю нараду, серед яких прізвище Л. Томари записане першим та позначене хрестиком. Таку саму позначку мають наступні прізвища: Федоров Дмитро Сергійович, Вільямів-Зернов Володимир Володимирович, князь Репнін Микола Васильович (його позначка обведена колом), Сольський Степан Михайлович, Лазаревський Олександр Матвійович, Антонович Володимир Боніфатійович, Тарновський Василь Васильович, Тарновський Яків Васильович, Рубінштейн Микола Абрамович, Терещенко Олександр Никоневич, Хряков Микола Григорович, Бродський Лазар Ізраїльович, Бродський Лев Ізраїльович, Златніцький Олександр Дмитрович, Ніколаєв Володимир Миколайович, Ханенко Богдан Іванович, Толлі Володимир Іванович. Прізвища Мировського Фоки Тиловича та Симиренка Василя Федоровича підкреслені. Прізвища Виговського, Бродського, Бобринського, Собольського не відмічені, ймовірно, запрошення їм не надіслали¹⁰.

Фрагмент листа Л. Бродського від 19 травня 1894 р. свідчить про прагнення залучити до створення музею впливових і заможних осіб: “Милостивый Государь, Митрофан Федорович. В настоящее время, находясь в Киеве, графы Бобринский, Браницкий, Потоцкий, а также г. Маньковский Э. С., Симиренко В. Ф., Баскаков. Полагаю, что было бы весьма целесообразно воспользоваться их кратковременным у нас пребыванием, чтобы пригласить их к участию в совещании по вопросу об устройстве в Киеве Музея. Прошу Вас принять уверение в моем совершенном уверении. Лев Бродский”. На наступному

5 ЦДІАК України. – Ф. 442. – Оп. 658. – Спр. 1. – Арк. 1.

6 ЦДІАК України. – Ф. 442. – Оп. 658. – Спр. 1. – Арк. 3.

7 ЦДІАК України. – Ф. 442. – Оп. 658. – Спр. 1. – Арк. 1220.

8 ЦДІАК України. – Ф. 442. – Оп. 658. – Спр. 1. – Арк. 131.

9 ЦДІАК України. – Ф. 442. – Оп. 658. – Спр. 1. – Арк. 2.

10 ЦДІАК України. – Ф. 442. – Оп. 658. – Спр. 1. – Арк. 3.

аркуші перераховано прізвища згаданих осіб¹¹.

Пошуку майбутніх меценатів присвячений і лист М. Чуйкова (1895): “Глубокоуважаемый Дмитрий Сергеевич. Посылаю Вам для просмотра список лиц, кои приглашаются на совещание по устройству в Киеве музея, 29 сего апреля. Будьте так любезны, возвратив мне этот список, сообщите не упустил ли я из вида кого-нибудь из тех, кого следовало бы пригласить. Крепко жму Вашу руку, искренне уважающий Вас М. Чуйков”¹². На виготовлення 200 бланків листів для збору коштів на створення музею було витрачено 215 крб, як свідчить рахунок типографії Київського губернського правління, виданий віце-губернатору¹³.

Архівні документи свідчать, що чимало поважних осіб отримали листи-запрошення і надали кошти на будівництво Музею та придбання предметів старовини. Підтвердженням доброчинності є лист, надісланий з Варшави (1894) генерал-губернатору графу О. Ігнат'єву: “Ваше Сиятельство, Граф Алексей Павлович. Пользуясь лестным для меня приглашением Вашего Сиятельства содействовать в учреждении музея в г. Киеве, я имею честь покорнейше просить не отказать для этой цели принять прилагаемые при сем пожертвование, ровно и уверение совершенной преданности, Вашего Сиятельства покорнейшего слуги В. М. Роу”¹⁴.

У канцелярії генерал-губернатора було розроблено текст подяки потенційним благодійникам та меценатам музею: “Милостивый государь. На состоявшемся 21 мая сего года совещании по вопросу о предполагаемом устройстве в г. Киеве Музея, Вы заявив о своей готовности содействовать к осуществлению этого предложения, выразив желание пожертвовать*... руб. для сооружения здания сказанного музея. Считаю долгом принести Вам глубочайшую благодарность за Ваше пожертвование для музея и вместе с тем покорнейше просить Вас не отказать пожертвованную сумму внести в Киевскую контору Государственного Банка, где для приема такого рода взносов открыт специальный текущий фонд на имя Киевского, Подольского и Волынского Генерал-Губернатора для устройства музея в г. Киеве; квитанции от банка в приеме денег препроводить в мою канцелярию Действующему Статскому Советнику Чуйкову. Примите уверение в моем совершенном почтении и преданности”¹⁵.

У відповідь до канцелярії надходили листи-повідомлення про пожертви на музей та квитанції про сплату. Як приклад, наведемо лист, надісланий до “Его Сиятельства Господина Киевского, Подольского и Волинского Генерал-Губернатора” з “Главной конторы Федора Артемьевича Терещенка июня 13 дня 1894 № 20”: “Его Высокородию Господину Делопроизводителю Статскому Советнику Чуйкову. Милостивый Государь! По поручению моего вирителя, Его Превосходительства г. Федора Артемьевича Терещенка сего дня внесено в Киевскую контору Государственного банка двадцать пять тысяч рублей (25 000) серебром на текущий счет Его Сиятельства г. Генерал-Губернатора на устройство художественного музея в г. Киеве. Полученную в том из банка квитанцию от 13 июня сего года за № 271-м при сем согласно указанию Его Сиятельства имеет честь препроводить Вам. С совершенным почтением и преданностью имею честь быть Ваш покорный слуга главноуправляющий М. Широков”. До листа додано квитанцію¹⁶.

Серед архівних документів чимало квитанцій на сплату коштів на “устройство” музею: Хрякова Н. Г. (2000 руб.); Терещенка Андрія Никоновича (25 000 руб.), Мироновського (1000 руб.), Симиренко В. Ф. (1000 руб.), Злотницького А. Д. (1000 руб.), Тарновського Якова Васильовича (1000 руб.), Толлі В. Н. (1000 руб.), Дегтярьова М. П. (1000 руб.)¹⁷.

У січні 1895 р. канцелярія генерал-губернатора надіслала до газет оголошення: “В редакцію. Прилагаю при сем для печатання объявление об открытии в Киеве конкурса на постройку здания музея, прошу оно поместить в газету (приписать название) на первой странице и печатать оно 6 раз через день, счет следуемого за печать прошу выслать в канцелярию Генерал-Губернатора. Управляющий канцелярией”¹⁸.

З лютого 1895 р. регулярно відбувалися засідання, де розглядали питання виділення земельних ділянок під забудову та фінансування будівництва музею в Києві. В травні питання зведення останнього розглянула київська Дума, після чого документи передали на розгляд міської фінансової комісії, яка відмовила у виділенні коштів.

Канцелярія генерал-губернатора О. Ігнат'єва листувалася з російськими та українськими музеями та товариствами щодо надання копій їхніх статутів як зразків для створення статуту київського музею.

Також розглядали питання придбання для музею предметів старовини. Наводимо лист графа О. Бобринського до київського генерал-губернатора: “Милостивый государь Граф Алексей Павлович! Письмо Ваше от 23 января с. г. за № 1308, я имел честь получить и в ответ на оно считаю долгом уведомить, что когда состоится сооружение Киевского музея и когда управление оным будет обезпечено надлежащим штатом, я с всеleyшим удовольствием готов принести оному в дар все мое собрание украинских древностей (Киевской и Полтавской губ.) собранное мною, как путем личных раскопок курганов, так и посредством покупки. Коллекция моя доисторических древностей занимает несколько шкапов и находится в данное время в С[меле], откуда может быть доставлена в Киев, когда потребуеться. Подробный перечень предметов может также быть мною выслан, если понадобится. В заключение позволяте высказать Вашему Сиятельству искреннюю радость испытанную мною при вести, что Вам угодно было встать во главе благого дела устройства Музея в Киеве. Убежден, что при просвещенном содействии Вашем, Киевский музей в краткое время станет одним из интереснейших и багатолюдных

11 ЦДІАК України. – Ф. 442. – Оп. 658. – Спр. 1. – Арк. 7а.

12 ЦДІАК України. – Ф. 442. – Оп. 658. – Спр. 1. – Арк. 110.

13 ЦДІАК України. – Ф. 442. – Оп. 658. – Спр. 1. – Арк. 95

14 ЦДІАК України. – Ф. 442. – Оп. 658. – Спр. 1. – Арк. 34.

15 ЦДІАК України. – Ф. 442. – Оп. 658. – Спр. 1. – Арк. 37.

16 ЦДІАК України. – Ф. 442. – Оп. 658. – Спр. 1. – Арк. 43, 44.

17 ЦДІАК України. – Ф. 442. – Оп. 658. – Спр. 1. – Арк. 46–53, 58, 118, 119, 124.

18 ЦДІАК України. – Ф. 442. – Оп. 658. – Спр. 1. – Арк. 102.

музеев средней Европы. Прошу Ваше Сиятельство принять уверение в глубочайшем уважении и преданности Вашего покорного слуги. Гр. Алексей Александрович Бобринский”¹⁹.

На цей лист генерал-губернатор надіслав відповідь: “Милостивый государь граф Алексей Александрович! Считаю приятным долгом выразить Вашему Сиятельству глубочайшую благодарность за высказанное Вами желание принести в дар Киевскому Музею вашу ценную коллекцию древностей по окончательном сооружении здания музея и по организации управления им. Вместе с тем, высоко ценя Ваши знания по местной археологии, я поставлю себя в обязанность покорнейше просить Ваше Сиятельство оказать свое просвещенное содействие делу устройства Музея в Киеве, приняв личное участие в совещаниях, происходящих время от времени под моим председательством для обсуждения этого предмета. О дне, когда может состояться ближайшее таковое совещание я сочту долгом заблаговременно известить Вас, Милостивый Государь, в тех видах не изволите ли Вы признать возможным почтить оно своим присутствием. Примите уверения в моем совершенном почтении и преданности. Граф Алексей Игнатьев”²⁰.

Підсумовуючи викладене, зазначимо, що історія музейного будівництва в Україні пов’язана з прізвищами видатних особистостей, відомих вітчизняних науковців, музейників, колекціонерів, громадських діячів, зусиллями яких було створено видатну музейну колекцію²¹.

У статті в одній із українських газет початку ХХ ст. “Какой музей нужен городу” її автор В. Горленко зазначав: “Для города с таким историческим прошлым, как Киев, создание исторического собрания есть вопрос чести и достоинства. Если только выскочки стыдятся своего происхождения и стараются змять память о нем из недостойной боязни унизиться, то с каким уважением должны относиться потомки к предкам, исторические заслуги которых неисчислимы? Колыбель русского просвещения и веры город, за обладание которым велась упорная племенная борьба и который устоял в этой борьбе, город, долго служивший средоточием образования не только для своей земли, но и для отдаленного севера – имеет, что вспомнить и что поведать о своем прошлом. Собрать, сохранить и по мере сил возстановить вещественные следы этого прошлого – долг и обязанность просвещенных граждан этого города. Раскопки и новые открытия расширяют наши сведения об эпохах отдаленных, усилия ученых и собирателей спасают следы эпох ближайших и более еще доступных исследованию. Собрать воедино эти драгоценные следы былого, систематизировать их, дополнить копиями, изображениями, фресками, письменными памятниками и литературными пособиями и, разместив в строгом порядке, сохранить для изучения потомков – такова задача подобного исторического собрания”²².

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. *Вялець А.* Українські музеї та їх фундатори. Історичні і сучасні проблеми функціонування // Науковий збірник за матеріалами Всеукраїнської науково-практичної конференції, присвяченої 145-річчю від дня народження М. Ф. Біляшівського та 135-річчю від дня народження Д. М. Щербаківського. – Київ, 2013. – С. 13–14.
2. *Ковтанюк Н. Г.* Сторінки історії // Національний музей історії України. Скарбниця історичної пам’яті. – Київ: Мистецтво, 2009. – С. 5–21.
3. *Ковтанюк Н. Г., Шовкопляс Г. М.* Скарбниця історичної пам’яті України // Київська старовина. – Вип. 4. – 1999. – С. 63–80.
4. *Федорова Л.* З історії музеїв Києва ХІХ – початку ХХ ст. // Краєзнавство. – Вип. 1: Музейництво в Україні: історія та проблеми сучасного розвитку. – Київ, 2011. – С. 115–128.
5. ЦДІАК України. – Ф. 442. – Оп. 658. – Спр. 1. – Арк. 1
6. ЦДІАК України. – Ф. 442. – Оп. 658. – Спр. 1. – Арк. 3.
7. ЦДІАК України. – Ф. 442. – Оп. 658. – Спр. 1. – Арк. 1220.
8. ЦДІАК України. – Ф. 442. – Оп. 658. – Спр. 1. – Арк. 131.
9. ЦДІАК України. – Ф. 442. – Оп. 658. – Спр. 1. – Арк. 2.
10. ЦДІАК України. – Ф. 442. – Оп. 658. – Спр. 1. – Арк. 7а.
11. ЦДІАК України. – Ф. 442. – Оп. 658. – Спр. 1. – Арк. 110.
12. ЦДІАК України. – Ф. 442. – Оп. 658. – Спр. 1. – Арк. 95.
13. ЦДІАК України. – Ф. 442. – Оп. 658. – Спр. 1. – Арк. 34.
14. ЦДІАК України. – Ф. 442. – Оп. 658. – Спр. 1. – Арк. 37.
15. ЦДІАК України. – Ф. 442. – Оп. 658. – Спр. 1. – Арк. 43, 44
16. ЦДІАК України. – Ф. 442. – Оп. 658. – Спр. 1. – Арк. 102.
17. ЦДІАК України. – Ф. 442. – Оп. 658. – Спр. 1. – Арк. 147–148.
18. ЦДІАК України. – Ф. 442. – Оп. 658. – Спр. 1. – Арк. 181.
19. ЦДІАК України. – Ф. 442. – Оп. 658. – Спр. 1. – Арк. 56.

19 ЦДІАК України. – Ф. 442. – Оп. 658. – Спр. 1. – Арк. 147–148.

20 ЦДІАК України. – Ф. 442. – Оп. 658. – Спр. 1. – Арк. 181.

21 *Вялець А.* Українські музеї та їх фундатори. Історичні і сучасні проблеми функціонування // Науковий збірник за матеріалами Всеукраїнської науково-практичної конференції, присвяченої 145-річчю від дня народження М. Ф. Біляшівського та 135-річчю від дня народження Д. М. Щербаківського. – Київ, 2013. – С. 13–14.

22 ЦДІАК України. – Ф. 442. – Оп. 658. – Спр. 1. – С. 56.

REFERENCES

1. *Vialets A.* Ukrainski muzei ta yikh fundatory. Istorychni i suchasni problemy funktsionuvannia // Naukovyi zbirnyk za materialamy Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii, prysviachenoj 145-richchju vid dnia narodzhennia M. F. Biliashivskoho ta 135-richchju vid dnia narodzhennia D. M. Shcherbakivskoho. – Kyiv, 2013. – S. 13–14.
2. *Kovtaniuk N. H.* Storinky istorii // Natsionalnyi muzei istorii Ukrainy. Skarbnytsia istorychnoi pamiaty. – Kyiv: Mystetstvo, 2009. – S. 5–21.
3. *Kovtaniuk N. H., Shovkoplias H. M.* Skarbnytsia istorychnoi pamiaty Ukrainy // Kyivska starovyna. – Vyp. 4. – 1999. – S. 63–80.
4. *Fedorova L.* Z istorii muzeiv Kyieva 19 – pochatku 20 st. // Kraieznavstvo. – Vyp. 1: Muzeinytstvo v Ukraini: istoriia ta problemy suchasnoho rozvytku. – Kyiv, 2011. – S. 115–128.
5. TsDIAK Ukrainy. – F. 442. – Op. 658. – Spr. 1. – Ark. 1
6. TsDIAK Ukrainy. – F. 442. – Op. 658. – Spr. 1. – Ark. 3.
7. TsDIAK Ukrainy. – F. 442. – Op. 658. – Spr. 1. – Ark. 1220.
8. TsDIAK Ukrainy. – F. 442. – Op. 658. – Spr. 1. – Ark. 131.
9. TsDIAK Ukrainy. – F. 442. – Op. 658. – Spr. 1. – Ark. 2.
10. TsDIAK Ukrainy. – F. 442. – Op. 658. – Spr. 1. – Ark. 7a.
11. TsDIAK Ukrainy. – F. 442. – Op. 658. – Spr. 1. – Ark. 110.
12. TsDIAK Ukrainy. – F. 442. – Op. 658. – Spr. 1. – Ark. 95.
13. TsDIAK Ukrainy. – F. 442. – Op. 658. – Spr. 1. – Ark. 34.
14. TsDIAK Ukrainy. – F. 442. – Op. 658. – Spr. 1. – Ark. 37.
15. TsDIAK Ukrainy. – F. 442. – Op. 658. – Spr. 1. – Ark. 43, 44
16. TsDIAK Ukrainy. – F. 442. – Op. 658. – Spr. 1. – Ark. 102.
17. TsDIAK Ukrainy. – F. 442. – Op. 658. – Spr. 1. – Ark. 147–148.
18. TsDIAK Ukrainy. – F. 442. – Op. 658. – Spr. 1. – Ark. 181.
19. TsDIAK Ukrainy. – F. 442. – Op. 658 – Spr. 1. – Ark. 56.